

ÖSSZEGZÉS

■

■

Az új állam konszolidációjának időszaka az új délszláv állam politikai elitje számára is számos olyan megválaszolandó kérdést vetett fel, amelyekben a szemben álló és ellenérdekelt felek nem tudtak megegyezni. Az államberendezkedés kérdése, az alkotmányozás folyamata már 1919–1920-ban előrevetítette azt a konstans belpolitikai válságot, amely az első jugoszláv államot egészen 1941-es széteséséig jellemezte.

A centralizáció szerb és a decentralizáció elsősorban horvát híveinek párharcából a számszerű többség és a megosztó politika sikeressége miatt a szerb dominanciával bíró erők kerültek ki győztesen, az új állam alkotmányos jogrendje ezáltal a központosítás irányába mozdult el.

Ezzel a folyamattal párhuzamosan zajlott a birtokba vett területek nacionalizációja is, amelynek egyik fő szenvedő alanya a Vajdaság területén élő magyarság volt. Az új hatalom a birtokbavétel első évében sikeresen felszámolta a magyar közigazgatási struktúrát, az új rendszer felállítása – a rossz és hiányos káderállomány, illetve a korrupció miatt – lassan és erőltetetten haladt előre. A vizsgált korszakban a teljes jogrendszer egységesítésére nem került sor.

Az egész országra, így a Vajdaságra is kiterjedő földreform alapjaiban társadalmi, s nem politikai kérdés volt. A birtokba vett új területeken, elsősorban a Vajdaságban azonban már a kezdetektől a politikai megfontolások domináltak. A magyar közösség túlnyomó többsége az impériumváltás előtt is a föld nélküli zsellér és kisparaszti társadalomhoz tartozott, így kirekesztése a földreformból az agrárviszonyok kedvezőtlen elmozdulásán túl a mindennapi megélhetés ellehetetlenülésével is járt, ami a már így is megingatott társadalmi pozíciók további tévesztését eredményezte. Az ezzel párhuzamosan zajló kiutasítások az etnikai arányok megváltoztatása mellett elsősorban a középosztály erodálódását eredményezték. A magyarság gazdasági megtörése az új állam szempontjából tehát sikeresen és gyorsan realizálódott.

A magyar iskolarendszer ellen intézett frontális támadás, amely egyértelműen annak leépítését, sőt felszámolását szolgálta, összességében egy hosszan tartó, a közösség számára nagy lelki megrázkódtatásokkal járó folyamat volt. A nevelkezés rendszerének a bevezetése, a különböző szegregációs intézkedések előtérbe helyeződése alapjaiban a magyar társadalom szellemi szintjének a mesterséges, felülről indukált erózióján túl az etnikai megosztás, elsősorban a zsidóságnak és az asszimiláció útjára lépett németeknek a magyarságról történő leválasztása céljából foganatosított intézkedéssorozat volt. Ennek ellenére, a Vajdaságban az 1921–22-es tanévben még mindig 5 magyar gimnázium, 11 polgári iskola és 141 elemi iskola működött, mintegy 60 000 magyar tanulóval.

Az új helyzet válaszául elé állította a délvidéki zsidóságot is, amely kultúrájában, mentalitásában és nyelvében erőteljesen kötődött a magyarsághoz. Ezek a belső viták, stratégiakeresések, akárcsak a magyar közösségnél, komoly törésvonalakat eredményeztek. A konfliktusok 1922 elején a nemzetiségi megvállással kapcsolatban kulminálódtak. A zsidóság a többi kisebbségi sorban lévő közösséghez hasonlóan kényszerpályára ítéltetett, s mindezt súlyosbította a kettős kisebbségi – nemzetiségi és vallási – lét felismerésével járó lelki vívódás, az új államnak, sokszor a magyarság ellen foganatosított intézkedéseinek

a drasztikusságát is felülmúló adminisztratív és hatósági lépéseinek a sorozata, melyet egyrészt magyarságuk, másrészt zsidóságuk, harmadrészt magyar zsidóságuk miatt voltak kénytelenek elszenvedni.

Az 1922 első felében lezajlott – személyeskedéstől sem mentes – vitákban a zsidóság jövőbeli követendő stratégiáját illetően alapvetően két lehetséges opció vázolódott. Az első az addigi status quo állapotának a fenntartását, a zsidóság sorsának a magyarsághoz való további kötését szorgalmazta. Szószólói a délvidéki zsidóságot alapvetően csak vallásában különböztették meg a magyarságtól, nemzetiségében, érzelmeiben, kultúrájában nem. A második alternatíva képviselői a zsidóságnak a magyarságtól való teljes elkülönülését, külön nemzetiségként való definiálását, önálló politikai aktivitását, sőt a független zsidó állam létrehozását szorgalmazta. Bár a szláv többséghez való asszimiláció, mint lehetséges alternatíva nem merült fel, a zsidóság reprezentáns képviselői számoltak azzal, hogy az új helyzet hosszú távon kétségtelenül a magyarságtól való eltávolodást, az új impérium civilizációs kultúrkörébe történő beilleszkedést fogja eredményezni.

E kettős kényszerpályán a zsidóság legjelentősebb képviselői végül az első opció mellett kötelezték el magukat, s tevékenyen részt vállaltak a magyar kisebbségi politizálás előkészítésében, szellemi vitáiban, sőt az első sorokban voltak a Magyar Párt megalakulásánál is.

Az impériumváltással kisebbségi sorsba került délvidéki magyarság az új állam létrejöttének és kiépítésének első periódusában, vagyis az interregnumtól az 1922 januárjáig tartó időszakban a teljes jogfosztottság állapotában volt, nem vehetett részt az alkotmányozó nemzetgyűlés munkájában sem. Ebben a helyzetben csak külső, kényszerű szemlélője lehetett azoknak az eseményeknek, amelyek alapjaiban határozták meg saját sorsának alakulását is.

A politikai szervezkedés fáziskésése tehát alapvetően a külső, kényszerítő körülményeknek volt betudható. A délvidéki magyarság állampolgárságát az opciós jog szabályozta, amellyel 1922. január 26-tól lehetett élni. Az aktivizmus, vagyis a politikai szerveződés és a passzivizmus, a kulturális megerősödés mikéntjének a kérdése, komoly feszítőerőt jelentett a kisebbségi léttel, annak minden kihívásával először szembesülni kényszerülő értelmiségnél. A vita, amely 1922 első felében elemi erővel tört utat magának, alapjaiban a délvidéki magyar politikai elit meditációjának, sőt döntésképtelenségének a megnyilvánulása, s nem az oktobrista emigráns értelmiségiek által generált vélemény és irányzat volt.

A jogfosztottság időszakában a Délvidéken – a betiltás egy rövid időszakát leszámítva – a napilapok tudtak olyan, a széles tömegekhez elérő fórumot biztosítani, ahol a szervezkedés szükségessége és a hogyan tovább kérdése eljuthatott az egymástól nemcsak fizikai, hanem ideológiai távolságokra lévőkhöz is. A szellemi erőfeszítés, a viták, a gondolkodás legnagyobb, tettekre serkentő fóruma a szabadkai *Bácsmegyei Napló* napilap lett; az itt megjelent vezércikkek, publikációk és tudósítások a meddő szónoklatok helyett értelmes, kézzelfogható cselekvésre kívánták mozgósítani a magyarság minden rétegét.

A formálódó Magyar Párt első programját, annak lehetséges irányvételét, a magyar kisebbségi jogok dogmatikájának a megfogalmazását, a jogkövetelés határainak a terjedelmét és a Jugoszláviába szakadt magyarság általános programkészítését Jászi Oszkár fejtegetéseit követően végül Dettre János és Gráber László vázolta fel a *Bácsmegyei Napló* hasábjain.

A magyarság politikai megszervezésének alapjait végül tehát nem a hagyományos, 1918 előtti elit tagjai, az *Extra Hungariam non est vita* szellemében élők és politizálók, az azt megkövetelők és ebből a szempontból az anyaország támogatását is maguk mögött tudók, hanem az általuk éppen lenézett, sőt megvetett polgári radikális múlttal, liberális, zsidó és októbrista gyökerekkel rendelkezők rakták le.

A sok vitával, fájdalmas kiútkereséssel járó időszakban a Dettre–Gráber páros mindent összevetve idő- és értékálló művet tett le az asztalra. A Magyar Párt programja, stratégiája az akkori lehetőségek és realitások mentén igyekezett tömöríteni a magyarság sorait, egy zászló alá hívni a félmillió közösség tagjait, kísérletet téve a magyar társadalmi rétegek, osztályok között meglévő hagyományos ellentétek, feszítőerők feloldására. Komoly szellemi erőfeszítést igényelt azoknak a kérdéseknek a megválaszolása, melyek kívül estek a békeszerződésekben biztosított törvényes kötelezettségeknek és a magyar nyelv védelmezésének a körén.

A Magyar Párt programja, bár sok tekintetben a múltból merítette követeléseit és célkitűzéseit, kényszerpálya révén nélkülözte a közép- és hosszú távú építkezés koncepcióját, kizárólag azonnali lépéseket sürgetett és követelt, stratégiáját tekintve alapvetően mégis egy újszerű, előremutató dokumentumnak számított. Az adott társadalmi, politikai légkörben nagy lelki vívódások és konfliktusok árán (mindez megterhelve a hogyan tovább kérdésében véglegesen polarizált magyar értelmiséggel), sikerült átlépni az 1918 előtti – már rég elvesztett – gondolatvilágot, s megfogalmazni egy gyökeresen új, elemeit tekintve a kisebbségi politizálás alapjait összefoglaló érdekérvényesítési irányvonalat.

Az első kisebbségi stratégia kimunkálása végül nem korlátozódott kizárólag a békeszerződésekben megkövetelt, a szerb–horvát–szlovén állam által aláírt kisebbségvédelmi szerződésre és az új állam alkotmányban biztosított minimális jogokra. Számos eleme – az autonómia, a részarányos foglalkoztatás, hogy csak a legismertebbeket hozzuk fel – azt túllépve, sőt meghaladva napjaink kisebbségi stratégiaiban is alapvető ismérveként él tovább.

A kor szereplői ebből a szempontból jól ismerték fel, hogy csak egy ilyen program lett volna alkalmas a magyarság gazdasági, társadalmi és szellemi erodálódásának a megállítására. A korszak, a hely, a társadalmi és politikai légkör nem tette lehetővé egy építkező, intézményorientált programnak a kimunkálását egy olyan időben, amikor tízezrek távoztak kényszerűségből a szülőföldjükről, az alsóbb, de éppen a legszélesebb társadalmi rétegek pedig egyaránt elutasították úgy az anyaország, mind az új állam belső rendszerét, s ugyanakkor egyre többen keresték az utat a mindenkor hatalommal való együttműködésre, sőt a beolvadásra is. Az idő, a körülmények ilyen szorításában az egyetlen alternatíva a legelemibb jogszérelmek számbavételén és felszámolásán túl lehetőleg a kisebbségi magyar társadalom egészét felölelő, annak anyagi, szellemi és jogi hanyatlását megállító stratégia volt.

A kényszer hatására kisebbségi sorba került délvidéki magyarság sorsára alapvetően a szerb politikai elit két legnagyobb pártja volt a legnagyobb befolyással. A szerb elit és a középosztály politikai programját megtestesítő Radikális Párt államjogi felfogásában a nagy-szerb program realizálása mellett szállt síkra. Bár a Demokrata Párt ideológiájának

fókuszában az integrált jugoszlávizmus állt, alapvetően ugyancsak a nagyszerb hegemon törekvések érvényesítését képviselte. A magyarkérdésben a két nagy szerb párt vonatkozásában lényegi eltérések már csak emiatt sem voltak. Alapjaiban mindkét párt a magyarság domináns pozícióinak a totális megtörésére fókuszált, s vezetőik – Pašić és Davidović – csak ezt követően hajlottak a nemzetközi szerződésekben vállalt kisebbségi jogok minimumának a megadására.

Ebből kifolyólag mindkét párt elutasította a magyarságnak, de az összes nemzeti kisebbségnek az önálló politikai pártokba való szerveződését, sőt minden eszközzel manipulálták a választójog megadását is – annak ellenére, hogy az egyéni, individuális, s nem közösségi jognak számított – komoly fenntartásokkal fogadták, igyekeztek annak kiterjesztését előbb jogi, később a nyers erő útján meggátolni.

A szerb politikai elit a magyarság politikai szervezkedését követően nemcsak politikai elitjének a megosztására, megtörésére, hanem a különböző magyar társadalmi osztályok szembefordítására is kísérletet tett. A végtelékig naiv, politikailag iskolázatlan, a legtöbbször megfélemlített alsóbb társadalmi osztályok az új helyzetben alapvetően ott hajlottak tömegesen az önfeladással járó együttműködésre, a feltétel nélküli beilleszkedésre, ahol egzisztenciájuk kizárólag az állam jóindulatától, támogatáspolitikájától függött.

A magyarság és az új impérium politikai elitje együttműködésének a mozgásterét a térbeli elhelyezkedésen túl nehezítette, hogy a decentralizációért küzdő fő erő, Stjepan Radić által vezetett Horvát Parasztpárt végeredményben nem paraszt-, hanem horvát nacionalista mozgalom volt, amelynek republikanizmusa és föderalizmusa mögött a nagyhorvát ambíciók rejltek. A kisebbségi sorba került magyarság számára a horvát ügy mellé állás nem hozhatta meg – éppen ellenkezőleg, a végtelékig minimalizálta volna az oly epedve kívánt igazi egyenjogúságot és a szabad gazdasági és kulturális fejlődés esélyét.

Bár alternatívája és elméleti esélye volt egy a kisebbségeket – elsősorban a magyarokat és a németeket összefogó politikai együttműködésnek, sőt választási koalíció létrejöttének is, ez a valóságban nem realizálódott. A magyar–német együttműködésre a magyarokat érő irredenta vádak mellett kedvezőtlenül hatott a németeknek a magyar impérium alatti elmagyarosodása is. A németeknél már csak a számarányok, a saját kultúra, a nemzeti tudat miatt sem generálódhatott olyan vita, mint a zsidóságnál, így a németek a kezdetektől saját nemzetiségük megváltásának és felvállalásának az álláspontjára helyezkedtek. Az új államban, ahol a politikai erők – a Kommunista Pártot leszámítva – kizárólag egy-egy nemzet érdekérvényesítése mentén szerveződtek, a Német Pártnak éppen az egyik elemi, stratégiai célja és érdeke volt az elmagyarosodás megállítása, az asszimiláltaknak a németiségbe történő visszatérítése. Mindezt egy magyar–német kooperáció vélhetőleg károsan befolyásolta volna. Az érdekek ellentéte végül a németek és a magyarok távolodásához és elkülönüléséhez vezetett. Ettől függetlenül a német osztályokat ugyanúgy bezárták, a fizikai erőszak és a megfélemlítés, a felülről irányított állami asszimilációs folyamatok egésze őket is ugyanúgy sújtotta, mint a magyarokat és a zsidókat.

A belső politikai erőviszonyok ilyen konstellációjában az egyetlen lehetséges alternatívát a Radikális Párttal való kooperáció jelentette. A Magyar Párt az együttműködéstől a

magyar oktatási rendszert ért támadások leállítását és a választójog megadását várta. Már a tárgyalások elején szembesülni kellett azzal, hogy az iskolaügy tekintetében nem várható érdemi előrelépés, a kooperációval a legjobb esetben csak a magyarság választójogának biztosítást lehetett elérni. A bizánci politizálási stílussal ekkor még csak ismerkedő magyar politikusoknak aránylag hosszú időbe telt, míg a naivitásukat levetkőzve kénytelenek voltak ráeszmélni arra, hogy nemhogy nem egyenrangú felekként, hanem egyenesen bizalmatlanul tekintettek rájuk, s a radikálisok végeredményben nem kívánták a magyarságot legitim képviselőhöz juttatni; alapvetően továbbra is a magyarság politikai szervezetének a legyűrésében, bedarálásában voltak érdekeltek, a választójog megadását pedig kizárólag ott fontolgatták, ahol a magyarság a paktum értelmében vállalta, hogy önálló képviselőt nem indítva a kormánypártot támogatja. Ez a konstelláció tehát már a kezdetekben magában hordozta a sikertelenséget és a kudarcot, az ebből kibontakozó közéleti vita a *Hírlap* és a *Bácsmegyei Napló* hasábjain alapvetően a tehetetlenségből és az elkeseredettségből fakadó elismerése volt mindennek.

A politikai és kémkedési perek, a tettelegességig fajuló nyílt erőszak mögött, ha nem is minden esetben, de gyaníthatóan sokszor a tudatos állami megfélemlítés politikája állt. Nem egy esetben már-már a spártai társadalom által meghonosított, a helótákra alkalmazott krüpteira modern kori változatára emlékeztető pszichológiai hadviselés a csendes etnikai tisztogatás eszközének is bizonyult, amely kombinálva a kiutasításokkal, letartóztatásokkal, a földreform igazságtalanságaival és a betelepítésekkel, a birtokba vett új területek nemzetiségi arányának megváltoztatását célozta.

A belső nehézségeivel, konszolidációjával elfoglalt anyaország ebben a helyzetben nem tudott érdemben fellépni és segíteni. A korszakban a magyar–jugoszláv viszony mindvégig a mélyponton volt, a két ország egymáshoz való közeledésére gátlón hatottak a királypuccsok, Pécs szerb kiürítése óta alig másfél esztendő telt el, s a határvonalakat is csak 1922-ben jelölték ki véglegesen.

■

■